

**EUROPEAN PHARMACEUTICAL
CORPORATION**

FARMACIA

MUZEUM W TYKOCINIE
ODDZIAŁ MUZEUM OKRĘGOWEGO
W BIAŁYMSTOKU

WŚRÓD
Pamiętek
PO
Prowizorach
FARMACJI

informator wystawy

TYKOCIN 1984

Opracowanie scenariusza
i tekstu informatora wystawy
Ewa Wroczyńska

Opracowanie graficzne informatora

Krystyna Wróblewska

Opracowanie techniczne informatora
Waldemar Regucki

Zdjęcia

Andrzej Ciulkin i Wojciech Dobrajski

Zbiorem pamiątek po prowizorach farmacji można dzisiaj nazwać materialną spuściznę, jaką pokolenie nasze odziedziczyło po dawnych aptekach i aptekarzach na obszarze Polski północno-wschodniej. Wielkie spustoszenie w tej dziedzinie, będące wynikiem tak naturalnego upływu czasu, jak i nieprzemysłanej działalności ludzkiej, nie tylko uszczupliło wiedzę o dziejach farmacji jako nauki, ale przede wszystkim zubożyło obraz kultury polskich miast i miasteczek w minionych stuleciach, obraz którego aptekarstwo było nieodłącznym i istotnym elementem.

Zabytki aptekarstwa na obszarze Polski północno-wschodniej, głównie Podlasia i północno-wschodniego Mazowsza, znajdują się obecnie w zbiorach Białostockiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego, Muzeum Farmacji Akademii Medycznej w Krakowie, Muzeum w Tykocinie, Muzeum Okręgowego w Białymstoku, Muzeum Okręgowego w Łomży, w zbiorach prywatnych rodzin dawnych aptekarzy oraz we współczesnych aptekach. Są to przedmioty stanowiące wyposażenie dawnych aptek, związane z warsztatem pracy farmaceutów oraz pamiątki osobiste po aptekarzach, głównie archiwalia odnoszące się do pozazawodowej (rodzinnej i społecznej) sfery ich życia. Zachowane zabytki, pochodzące głównie z II poł. XIX w. i I poł. XX w. reprezentują przede wszystkim apteki prowincjonalne, jakie przeważały na interesującym nas obszarze. Wśród zabytków wyposażenia dawnych aptek najliczniejszą grupę tworzą naczynia apteczne służące do przechowywania surowców i leków oraz do ich wydawania przeznaczone do izb ekspedycyjnych, materialni aptecznych, suszarni i piwnic. Są to flaszki szklane, słoje i stoiki porcelanowe i kamionkowe oraz puszki blaszane zaopatrzone na brzuścach w sygnatury (tytuliki) określające zawartość naczynia. Spośród tej grupy naczyń na uwagę zasługuje zestaw flaszek szklanych i słoików porcelanowych do leków homeopatycznych pochodzący z jednej z aptek białostockich z okresu międzywojennego. Interesujący zbiór tworzą także flaszki szklane, w których wydawano pacjentom wytwarzane w aptekach leki. Ich różnorodne kształty i wielkości świadczą o indywidualnym charakterze poszczególnych aptek, z których każda miała swój własny niepowtarzalny klimat. Niektóre z tych buteleczek posiadają wyciskane napisy i godła firmowe aptek (Apteka Piskorskiego w Odessie z 90-tych lat XIX w.). Przedwojenne polskie fabryki chemiczno-farmaceutyczne rozprzewadzały swoje wyroby w butelkach z wytłaczanymi znakami własnościowymi. W zbiorach białostockich znajdują się flaszki firm: „Motor”, „Klawe”, „Ludwik Spiess i Syn”, „Dr Madaus”. Zawartość wydawanych flaszek oznaczano w aptekach za pomocą tzw. „sygnatur” czyli kopii recept, które należą do ciekawych i dziś już bardzo rzadkich zabytków aptecznych. Stosowane już w XVII w. i szeroko rozpowszechnione w wieku XIX, miały formę najczęściej chorągiewki lub ko-

perty ozdobionej litografowanym lub drukowanym ornamentem wyobrażającym różnorodne utensylia apteczne, postacie alegoryczne, motywy roślinne oraz godła i widoki aptek wraz z informacją o roku ich założenia. Nieliczne zachowane w białostockich zbiorach sygnatury pochodzą z aptek rosyjskich z końca XIX w. w Odessie i Moskwie oraz aptek polskich z okresu międzywojennego (Białystok, Łomża, Lida, Lipsk n/Biebrzą).

Odrębną grupę zabytków aptekarskich stanowią narzędzia pracy laboratoriów aptecznych używane do zabiegów mechanicznych, fizycznych i chemicznych, tzw. utensylia laboratoryjne. Z narzędzi służących do rozdrabniania surowców zachowały się, najbardziej charakterystyczne dla wyposażenia aptecznych pracowni, moździerze — wielkie laboratoryjne i małe recepturowe — wykonane z mosiądzu, żelaza, porcelany i szkła. Typ moździerzy dużych, służących do rozdrabniania większych ilości surowców prezentuje jeden moździerz żelazny i jeden mosiężny oraz kilka wielkich moździerzy porcelanowych wytworzonych w Chodzieży w I poł. XX w. Rozdrabnianiu surowców służyły również młynki i tzw. scyzory oraz prasy, których nieliczne egzemplarze znalazły się również w zbiorach zabytków aptekarstwa na Podlasiu. Stosowane do wyciskania soków z ziół i owoców prasy, reprezentują typ prasy tłokowej, żelaznej z końca XIX i I poł. XX w. Jedynym eksponatem z zakresu fizyki farmaceutycznej i hydromechaniki jest w zbiorach białostockich polarymetr — przyrząd służący do określania składu procentowego substancji, charakterystyczny dla aptek dużych, prowadzących badania nad składem i właściwościami surowców i preparatów. Urządzenie to należy do pierwszych tego typu produkowanych w Polsce. Czynność laboratoryjna nosząca nazwę wytrawiania czyli perkolacji aptecznej posiada w tych zbiorach jedyny przykład w postaci perkolatora szklanego na statywie żelaznym z I poł. XX w. Nie zachowały się apteczne mikroskopy, nieliczne są również zabytkowe wagi, tak nieodłączne symbole farmaceutycznego zawodu. Wśród tych ostatnich znajdują się wagi małe precyzyjne, ręczne z okresu międzywojennego, o bardzo dawnej, sięgającej średniowiecznych przedstawień ikonograficznych formie, wagi recepturowe i analityczne oraz wagi duże, służące do ważenia surowców ciężkich o znacznej objętości. Ciekawym eksponatem, ze względu na zastosowane zdobnictwo, jest waga recepturowa produkcji zakładów Steinbucha w Wiedniu z 1930 r., zwieńczona mosiężną figurką orła. Licniejszą grupę zabytków aptekarskich stanowią różnorodne drobne utensylia laboratoryjne, jak łośpatki do maści drewniane i metalowe, infusorki (naczynia do łaźni wodnej) porcelanowe oraz jedna cynowa z I poł. XIX w., aparaty do otwierania i zamykania kapsulek papierowych z okresu międzywojennego, pigulnica drewniana do wyrobu pigulek w laboratorium aptecznym (typ stosowany w Polsce od 1823 r.), lejki porcelanowe (Chodzież, Ćmielów, I poł. XXw.), naczynia dozowane porcelanowe do zażywania leków i.t.p. Aptekarską sztukę destylowania (ars distillatoria) reprezentują zaledwie trzy aparaty destylacyjne, w tym dwa firmy A. T. Jakobsen w Warszawie z okresu międzywojennego.

Białostockie zbiory zabytków aptekarstwa mogą się poszczycić interesującą kolekcją leków w oryginalnych opakowaniach wytwarzanych przez polskie i zagraniczne fabryki i laboratoria chemiczno-farmaceutyczne, które rozwinęły się w większości z laboratoriów aptecznych. Są wśród nich wyroby takich zakładów

jak: „Asmidar — Zakłady Chemiczno-Farmaceutyczne w Warszawie, Spiess i Syn — Przemysłowo-Handlowe Zakłady Chemiczne w Warszawie, d.Mag. Klawe — Laboratorium Chemiczne w Warszawie, Karpiński Fr. — Laboratorium Chemiczno-Farmaceutyczne, Nasierowski L. — Zakłady Chemiczno-Farmaceutyczne w Warszawie, Spółka Akcyjna Warszawskiego Towarzystwa „Motor” i inne. Leki te stanowią dzisiaj świadectwo poziomu rodzimego przemysłu farmaceutycznego, a także produkcji importowanej i są ciekawym materiałem do badań dla historyków farmacji i przemysłu w Polsce. Charakterystyczną cechą tych wyrobów jest różnorodność wzorów ich opakowań, które od XIX w. nie były ujednolicone i posiadały indywidualny, właściwy dla każdej wytwórni charakter. Ten stan rzeczy utrzymywał się do ostatnich lat przed wybuchem II wojny światowej, kiedy to zaczęto stopniowo wprowadzać dla poszczególnych rodzajów produkowanych specyfików, opakowania ujednolicone.

Bardzo istotnym elementem wyposażenia apteki, nadającym każdej z nich swoisty klimat, były meble apteczne przeznaczone do różnych pomieszczeń aptecznych. Polska północno-wschodnia jest regionem, w którym wojna i lata powojenne poczyniły największe spustoszenie w tej dziedzinie. Poza kilkoma zaledwie aptekami (Suwałki, Biała Podlaska) posiadającymi jeszcze zabytkowe regały i stoły recepturowe, jedynymi zachowanymi aptecznymi meblami są dwa regały z izby ekspedycyjnej z okresu międzywojennego pochodzące z apteki białostockiej.

cmfwyp mb

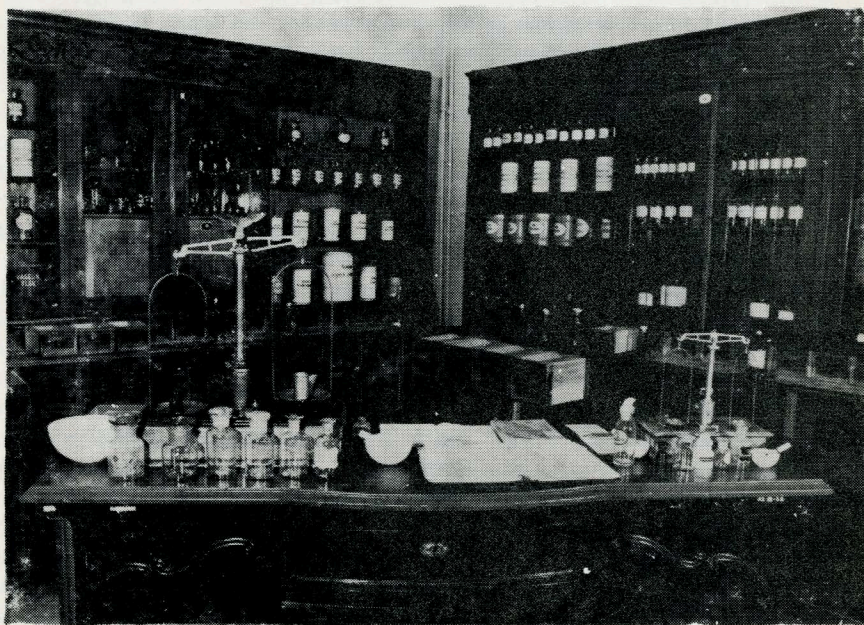
Źródłem do poznania funkcjonowania dawnych aptek są archiwalia, wytworzone w pracy aptekarzy, wśród których najważniejsze miejsce zajmują księgi administracyjne aptek. Z interesującego nas obszaru znana jest jedna tylko księga — kopiał recepturowy apteki w Tykocinie, zawierający wpisy recept z roku 1941. Z obowiązkowego, urzędowo ustalonego w XIX i XX w. księgozbioru aptecznego zachowały się farmakopee czyli lekospisy rosyjskie z XIX i pocz. XX w., polskie z 1937 r., manualy recepturowe z XIX w. i XX w., słowniki środków lekarskich, taksy aptekarskie, spisy lekarzy i aptekarzy, instrukcje udzielania pierwszej pomocy w nagłych wypadkach, czasopisma specjalistyczne, a wśród nich „Kronika Farmaceutyczna”, „Farmacja”, „Acta Poloniae Pharmaceutica”, „Kalendarz Farmaceutyczny”. Stanowią one w większości reprezentację księgozbioru obowiązującego w XIX i I poł. XX w. apteki małe, prowincjonalne; wiele z nich posiada własnościowe pieczętki aptek w Łysych, Knyszynie, Wasilkowie, Grajewie, Kolnie. Niezwykle ubogo przedstawia się ikonografia dawnych aptek z Polski północno-wschodniej. Zachowało się zaledwie kilkanaście zdjęć wewnątrz aptecznych (Supraśl, Czarna Wieś — Stacja) z lat 30-tych XX wieku.

Niewiele również ocalało z archiwów rodzinnych podlaskich i mazowieckich aptekarzy. W omawianych zbiorach znajdują się świadectwa szkolne z pocz. XX w., dyplomy na stopień ucznia i pomocnika aptekarskiego oraz na stopień prowizora i magistra farmacji wydane przez uczelnie rosyjskie i polskie w XIX i I poł. XX w., dokumenty koncesji na zakładanie aptek oraz prywatne listy, pocztówki, albumy rodzinne i fotografie. Związane są one z aptekarzami z Tykocina, Czarnej Wsi — Stacji (obecnie Czarna Białostocka), Łomży, Białegostoku. Mimo, iż ze względu na swoją ilościową szczupłość i fragmentaryczność, nie stanowią one zespołu archiwalnego, dają jednak pogląd na rodowód społeczny pro-

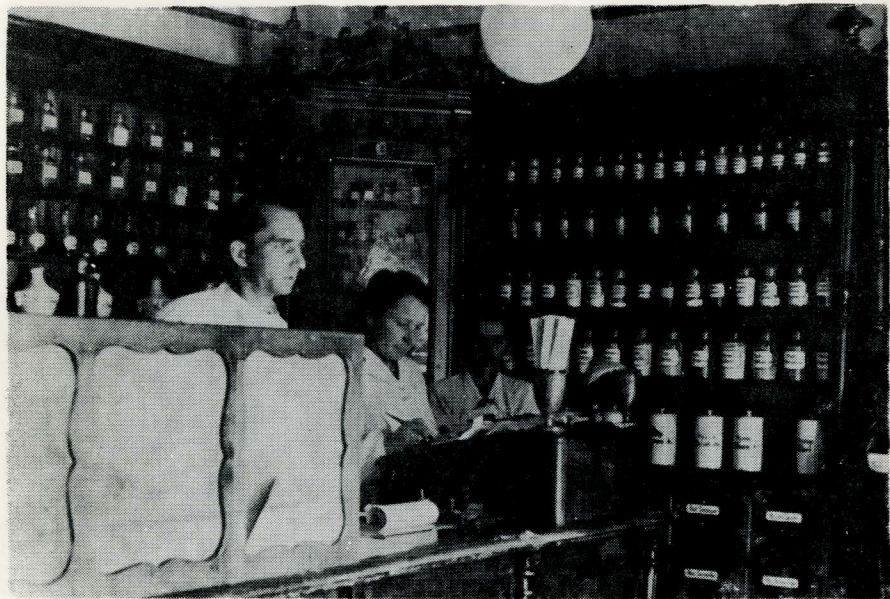
wincjonalnych aptekarzy, ich stosunki rodzinne, towarzyskie, przebieg kariery zawodowej i zainteresowania pozazawodowe. Badania nad tą grupą zawodową w środowiskach prowincjonalnych rzucają światło na problematykę kształtowania się struktur prowincjonalnych społeczności w XIX i pocz. XX w.

Zbiory zabytków aptekarstwa na obszarze Polski północno-wschodniej stały się materiałem wystawy zatytułowanej „Wśród pamiątek po prowizorach farmacji”, zorganizowanej w 1983 r. przez Muzeum w Tykocinie Oddział Muzeum Okręgowego w Białymstoku i Białostocki Oddział Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego. Ze względu na charakter zbiorów ekspozycja nie pretenduje do wiernego odtworzenia wnętrza dawnej apteki i prezentacji pełnego jej wyposażenia, ale ukazując zachowany do naszych czasów materiał zabytkowy, związany z historią aptekarstwa na Podlasiu, podejmuje próbę oddania atmosfery prowincjonalnej apteki w I poł. XX wieku i przedstawienia na tym tle sylwetki prowincjonalnego aptekarza w kontekście zawodowym i społecznym.

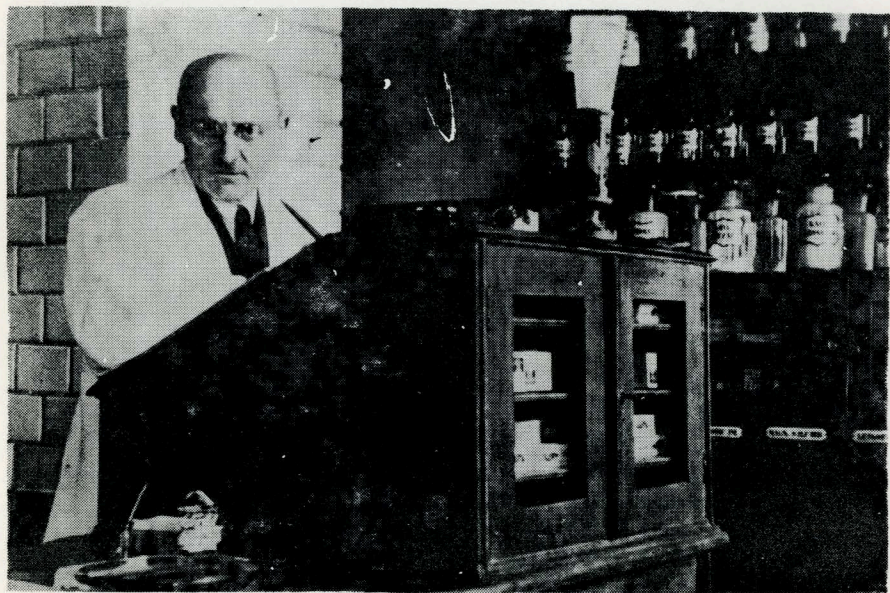
Białostockie zbiory pamiątek po prowizorach farmacji mimo wszystko mają szansę stać się załącznikiem kolekcji zabytków aptekarstwa w regionie północno-wschodnim, która stanowić będzie nie tylko materiał dla wystaw muzealnych, ale także warsztat naukowy dla badaczy dziejów polskiej farmacji.

Fragment ekspozycji w Muzeum w Tykocinie — wnętrzu dawnej apteki.

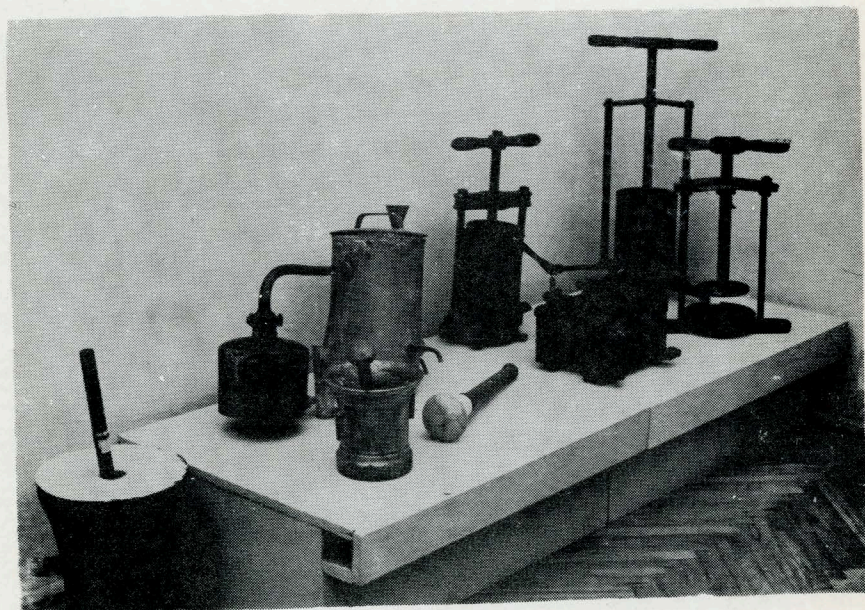
Fragment izby ekspedycyjnej dawnej apteki w Supraślu.

Wnętrze apteki Antoniego Radziszewskiego w osadzie Czarna Wieś — Stacja lata 30-te XX w.

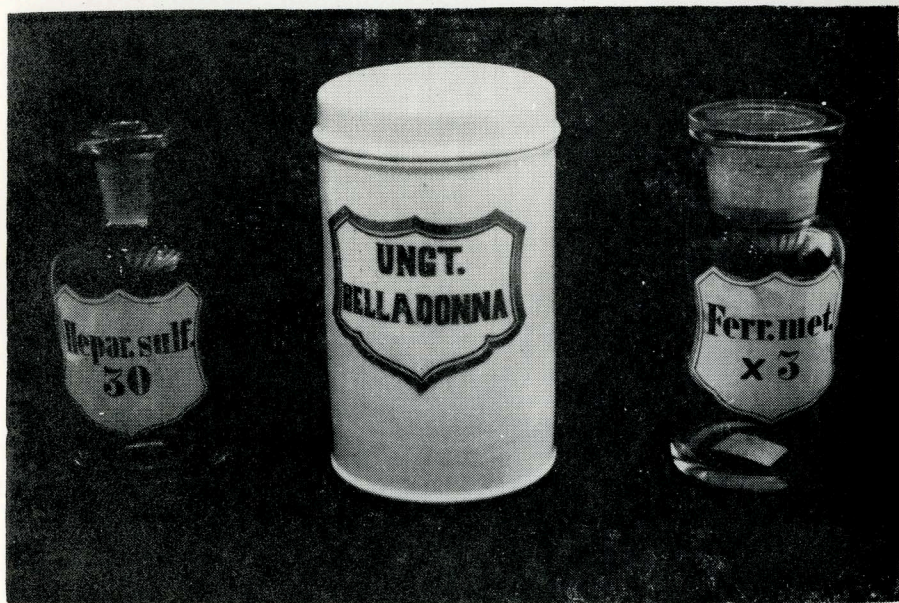
Fragment kolekcji leków wytwórni chemiczno-farmaceutycznych z okresu międzywojennego.
Ze zbiorów Białostockiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego.

Fragment ekspozycji w Muzeum w Tykocinie — utensyia laboratoryjne.

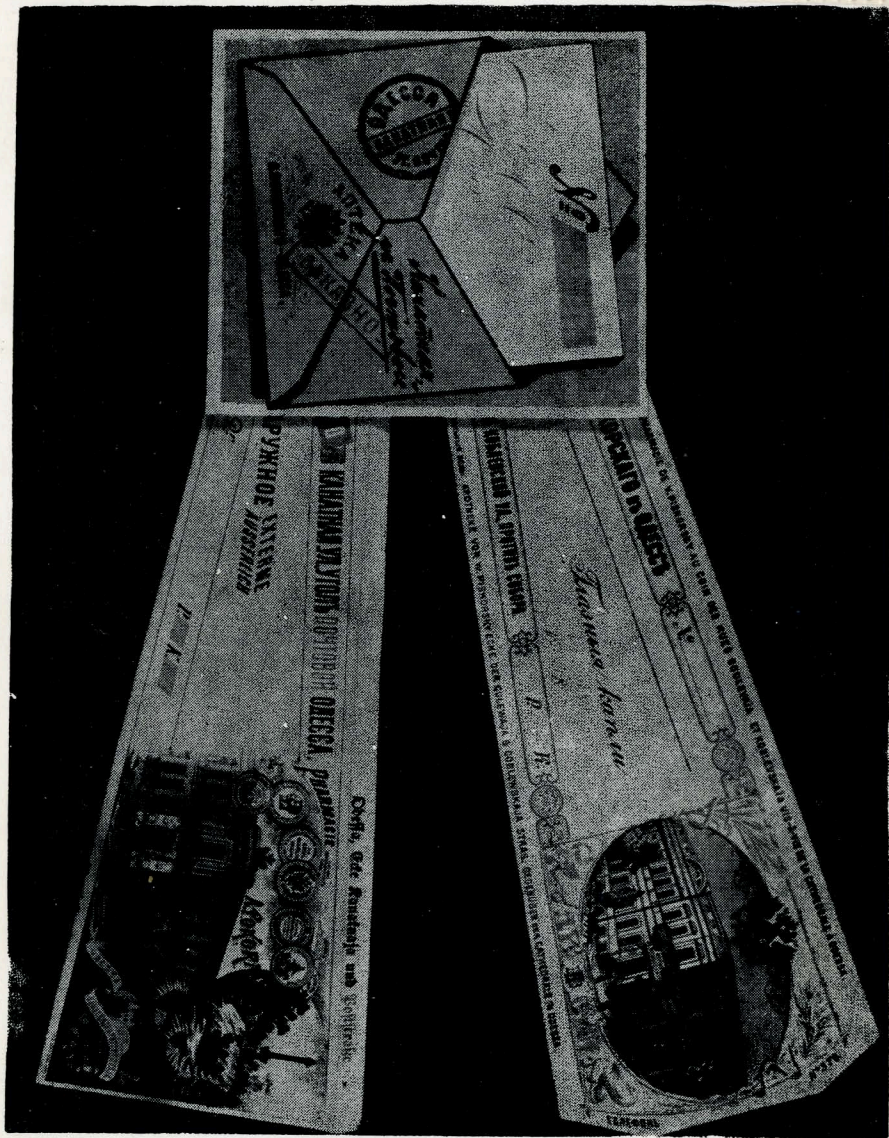

Flaszki szklane do przechowywania surowców i leków, okres międzywojenny.
Ze zbiorów Muzeum w Tykocinie i Białostockiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego.

Zestaw naczyń do leków homeopatycznych, okres międzywojenny.
Ze zbiorów Białostockiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego.

1.074/8

Sygnatury z aptek rosyjskich z k. XIX w.
Ze zbiorów Muzeum w Tykocinie.